

FIGYELŐ

(ANGYAL)SZÁRNYAK ÉS MÁS ÁLLÍTÁSOK

Gál Ferenc: *Ódák és más tagadások*
Prae.hu, 2011. 76 oldal, 1800 Ft

Gál Ferenc legújabb kötetével kapcsolatban sokáig Petri 57 *kiló lepkeszárnya* „lebegett” a szemem előtt; minden értelem és magyarázat nélkül. Ráadásul, különös módon, a szárnyakhoz nem tartoztak testek, kopott barnán, pergő hímpporral, csonkoltan heverték egy átlátszó zacskóban. Nagy nehezen jutottam el a felismerésig, hogy „szárnytévesztésben” vagyok, nem lepke, hanem angyalszárny a „helyes” asszociáció, de ami az asszociációk működésének lényegét illeti, már késő.

A szerző harmadik verseskötete valamiféle elrugaskodással, szinte-lebegéssel jellemezhető, ám ez az általános megállapítás, mivel a versek különböző szintjeit, elemeit is érintheti, részletes magyarázatra, kifejtésre szorul. A különös lebegés érzete először is a befogadóban jön létre, mivel a versek nemigen kínálnak betörési pontokat, olyan formai, tartalmi, motivikus, intertextuális vagy egyéb felületeket, elemeket, amelyek bevilanásoknál, pillanatnyi „érteni vélem” állapotnál tartósabb, fogalmi szinten is artikulálható összefüggések megalkotását, „kézzelfogható” megállapításokat eredményezhetnének, de mindeközben a szövegek mégis érzéki-gondolati zsongásban tartják (fogva) a befogadót. Ez a költészet, mondhatnánk, és pontot is tehetnének e szöveg végére... Tehetnénk, ha nem motoszkálna bennünk számtalan kérdés a látatás módjával, a versbeszéddel kapcsolatban, ha nem akarnánk a végére járni annak a néhány felénk nyújtott szalmaszálnak, ha nem akarnánk mindenáron megérteni, érteni valamiképpen azt, amit az érzések, a gyönyör szintjén már megkaptunk a versektől.

Az ÓDÁK ÉS MÁS TAGADÁSOK a már ismert költői hang folytonossága mellett elmozdulásokat,

újításokat is hoz a korábbi kötetekhez képest (A KERT, A VÁROS ÉS A TENGER – 1991, ÚJABB JELENTEK A BÁBUK ÉLETÉBŐL – 1998). Az első kötet „osztatlanságával” és a második gyűjtemény számozott verseivel szemben a cikluscímekkel megkomponált triptichon egy, az egyes versek feletti, bonyolultabb összefüggérendszer lehetőségét sejteti. A háromszor 16 versből és egy ELŐHANG-ból álló kötet szövegei megnyúlt szövegtestűkkel, cikluszáró hosszúverseikkel már-már bőbeszédűnek hatnak a szerző korábbi költeményeihez képest. A szigorú, látványos kompozíció mellett és ellenére mégis valamiféle kinyílás, „lazulás” figyelhető meg a versekben, az eddig egyszerűen én-te beszéd, a költői éntől eltávolított „bábumonológ” mintha finoman több szólamra hasadna, a beszédhelyzetek és nyelvtani személyek variálódnak, a megszólítottak, per sze csak a maguk elvontságában, körvonalakat kapnak, és (látszatra) szintén megsokszorozódnak („uraim”, „kisasszony”, „asszonyom”), az énnel jelzett valaki több és erőteljesebb „szerephez jut” – különösen a középső ciklusban, az önmereflexív és metapoétikai gesztusok megszorodnak. Nem árt még egyszer hangsúlyozni: az eddigiekhez képest. Ezeket a poétikai elmozdulásokat, a versbeszédhez, vershez való viszony megváltozását némiképp a kötet címe is jelzi: a korábbi kötetcímek tárgyias eltávolítottságot, szerepjátékot ígérő (s beváltó) címeivel szemben az „ódák” költői valaki(mi)hez fordulást, műfaji reflexiót sejtet, és a „tagadások” is az alanyiség és a verbális megnyilatkozás jelentőségének erősödését ígéri.

Úgy gondolom, Gál Ferenc verseihez éppen a kötet cím és a hozzá kapcsolható elemek, belőle kibontható jelentésrétegek kínálnak behatolási pontot. A közösségi, fennkölt retorikájú (pindaroszi) ódával szemben a műfajnak már az ókortól kezdve létezik egy halkabb, monodikus változata, amely már a szapphói, alkaiozi költeményekben is személyesebb érzéseket, gondolatokat szolgáltatót meg, mértékletesebb stílushatásokkal, a horatiusi carmenek pedig a

bensőséges közeget, szemlélődést, másikhöz fordulást valósítják meg a legmagasabb fokon, s gyakorolnak kivételes hatást az európai és kivált a magyar ódaköltészetre. A műfaj alakulástörténete során a XVIII. század végétől elégikus tartalmak is megjelennek az ódáknban, a két műfaj határai ugyan nem oldódnak fel egymásban, de a hangvételek és a két műfaj keveredésére számos példát hozhatnánk. Az óda egyre inkább reflexív, gondolati műfajjá alakul, ám a romantikától a modernségig át egészen napjainkig a tisztán bölcséleti lírával szemben érzelmi mozzanatokkal, valamiféle költői jelenléttel, személyes megszólításokkal, továbbá vallomásszerű állásfoglalással vagy állásfoglalásokkal jellemezhető. A rövid műfaj történeti kiterítő talán érthetővé teszi, milyen műfaji kontextus alapján érthetjük a kötet bizonyos verseit ódáknak. A bensőséges hang, a dolgokhoz közel hajoló, részleteket megfigyelő lírai alany már a korábbi versekben is az én-te beszédnek egy ódai hangvételhez szolidan közelítő változatát hozta létre, ám az ÓDÁK-ban ez a hang nyíltabb, (már kötet címével is) „vállaltabb”, különösen a cikluszáró hosszúversekben, a TÖRZSANYAG-ban, az ÜZENŐFAL-ban és a SZÚZBESZÉD-ben, de az IMÁDÓ, a BEJÁRATÁS, az ÉJSZAKAI ÁTKELÉS, az ALKALOMRA, a RÁOLVASÁS és más versek is köthetők ehhez az ódai s a korábbi versek beszédmódját követő, továbbgondoló hangvételhez. A valakihez való beszéd, a valakinek mondás elemi vágya, még ha ez olykor nem is több/más, mint az önmagát megosztó beszélő távolabbi énjéhez való beszéd, az érzelem- és gondolatátadás alapkészletét érzékelteti, szembeszállás a végső magánnyal, a diszkontinuitással; az én-te diskurzus nemcsak a létről, hanem mindig egyben a létből való beszéd is, a megtapasztalt, megszenvedett benne állás, benne élés továbbadása.

De vannak itt „más tagadások” is, s ez elkerülhetetlen módon arra is figyelmeztet, hogy az ódák maguk is valaminek a tagadásai. A „más tagadások” tökéletesen érzékelteti és magában foglalja ennek a költészetnek az új irányait, a tagadások között az „elégia tagadásokat” és „számadástagadásokat” emelném ki, esetleg a szerelmi dal, vallomás, mint például a ROMÁNC, a RÉSZLETES AJÁNLAT, a TIZENEGY ÓHÁJ „tagadásait”. A számvetés, állásfoglalás, az idő múlását értékelő gesztusok egyre több helyen ütnék át, ütnék rést ezen a zárt versbeszédben. Gál Ferenc

poétikájának, szövegalkotásának kitüntetett vonása, hogy az elindított képek, jelenetek, látványok, a közéről, pontosan megfigyelt dolgok egyszer csak megtorpannak, váratlan fordulatot vesznek, a mondatok szintaktikai és szemantikai értelemben a legváratlanabb módokon folytatódnak, fejeződnek be, különösen a kötő- és utalószavak jelentései, kapcsolódási pontjai, az ana-, kataforák azonosíthatóságai maradnak bizonytalanok. Az egyes versmondatokba helyezett különböző képi vagy képi-gondolati tárítások a lehető legtágabb asszociációs csatlásoknak is csak ritkán engedelmessé válnak, a versegészek pedig még ennél is tágabb köröket „futnak be”, ami a lehetséges jelentések megsokszorozódását, bármiféle koherencia megképzésének lehetőségét eredményezi. A képek, összefűzött mondatok állítások és tagadások is egyben a lét valós, álomszerű vagy mitikus szintjén, olyan megfigyelések és megállapítások, amelyek a kontextusok elveszejtésével, kiiktatásával a létezés képtelenségét, törekényességét, értelmetlenségét vagy időlegességét hangsúlyozzák. Az egyes lételemek kiragadása, másokkal való társítása, az ezekre való ráfókuszálások mintha pillanatnyi felszejlések, meg-látások lennének, amelyek azonban mintha a megmutatkozás, feltárulkozás pillanatával egy időben azonnal visszazuhanának a lét megragadhatatlan, kimondhatatlan iszapjába. A kihalászott, felszínre kerülő „maradék” – lényegivé szilárduló lényegtelen, lényegtelennek tűnő lényeg – pedig szépséges mozaikokká, szilárd verstestekké kövesedik. A verssé összedolgozott látványok, képek, mondatok az összefüggéseket, a lényegyet hallgatják el, *majdnem* (s ez a majdnem később még fontos lesz) tökéletesen eldolgazzák a v(ny)ersanyagot az én, a lét felett, a rések felett. A bármiféle bizonyosság hiányában így lehet minden egyszerre állítás és tagadás, önmaga reciproka, egymás megsemmisítése, „*ahogy érzések és erők órák alatt / kioltják egymást bennem*”.

Az iménti gondolatmenethez szorosan kapcsolódik, hogy a világ dolgait, konkrét helyzeteket, hétköznapi és álombeli szituációkat megjelenítő képekből indított versmondatok eldöntetlenül lebegnek referencialitás és metaforicitás között. A nagyobb összefüggérendszereket és kontextusokat felszámoló költői térben a képek, látványok, motívumok majdnem elemel-

kednek a „valóستól”, a szó szerinti jelentéstől egy kvázi metaforikus szintre, ha lehet egyáltalán ilyet mondani, akár csak metaforikusan is. A jelentések és jelentésátvittelek többféle lehetőségét a Rimbaud-replika mottóvá emelése is megtámogathatja: „*Azt akartam vele mondani, amit mond, betű szerint és minden lehet értelemben.*” A jelentéseknek ez az „elemelkedése”, a jelentéssíkok folyamatos oscillálása egyrészt a képszerű és fogalmi-gondolati elemek összeszövéséből, társításából is fakad, mintha a hétköznapok eseményei, tapasztalatai valami mélyebb összefüggést metaforizálnának, de egyéb kapaszkodók nélkül gyanúinkat alig-alig válthatjuk bizonyosságra, másrészt a mitologikus, biblikus utalások, explicit „jel(entés)adások” (JELEK, KÜTFŐ, NEVEZŐ, BIZTONSÁGI JÁTÉK) a szimbólumképzés, magánmitosz-alakítás, szereplőre lehetőségeit is felvetik, fenntartják számos alkalommal. A képek, dolgok sajátos képtársításából és a meglebenő jelentéssíkok bizonytalanságából eredő többszörös rögzítetlenség értelemszerűen az én instabilitását, „szétszóratását” is eredményezi. Az én az elsőszülött magabiztosságától a tékozló hazatéréséig árnyalt viszonyokat, szerepeket jár körbe, lehet lovag, lator, próféta stb., de mégis leginkább átoperált angyal, aki/ami az „idegen anyagot” próbálgatja „siklórepülés-sel”, „finoman, földközben”. Rögzítetlen (én)pozíciók, énkép(ek), a gondolatban végigjátszott lehetőségek után szabadon elvonulni, „túl az örömelven”, „angyalok utáni nyelven” írni sorokat, legalább megmutatni a végül el nem játszott szerepeket, számba venni a lehetséges jövőt, a lehetetlen jelent, az időt, a nőket, az érzelmeket, a szavakat, „[m]int aki így vagy úgy, de megteszi / a rá kimért út hátralévő részét”. Érzézés, ittlet mint a létezésből visszavonhatatlan „örökös tagság”, mint emberi létforma, ugyanakkor egyetlen, egyszeri, véges lehetőség az én emberi-művészi kibontására, finom elrugaszkodásra, vágyak, álmok megélésére („naponta meritek az életet jelentő mézből”), majd a mindent mérlegetlő, de a dolgokat a lehetőségek szerint kiélvező lassú, „szabad elvonulás”. Az idő múlásával való szembenézés, az életközép értékelő, számvető attitűdje mozdítja el ezt a korábban egyszerű, távolságtartó monológot az én kívülről-belülről önmagát szemlélő, vizsgáló elégikus szólamai felé, az idő üt réseket a korábban elsimított habarcsón, és a réseken át mintha egyre

inkább kikíváncsoznának az önreflexió, a kimondás szavai.

Az elégikus hang, a számvetés, számadás („*Eszembe jut néhány pillanat, / amikor mindegy volt, hogy létezik-e / öröm következmények nélkül, / és az abroszon matatva próbálok / rangsorolni őket*”), az elmúló fiataltság („*Csak hogy én nem vagyok zsűrfiú, / kisasszony, én tudom, hogy húszévesen / kellett volna ilyeneket írnom*”) apró szólamai határozottan tetten érhetőek a kötetben, leginkább ezekből a bizonyos résekből bukkan, tör elő időről időre, sorról sorra, de olykor teljes versekben is, mint például a VÁLTOZÓKOR-ban: „*Tudnék mesélni. Csak nem izgat már, hogy a vízvázalástó felénk eső / oldalán a puttók gírhessőbbek.*” A számadás gesztusai különösen a záróciklusban szaporodnak meg, már a verscímek is az összegzést sejtetik: ÉNKÉP; MÓD, HELY, IDŐ, melynek első sorai Vörösmarty KÉSŐ VÁGY-át is felidézhetik, a SZÁMADÁS, amely pedig egyértelműen Kosztolányit hívja elő, és a BIZTONSÁGI JÁTÉK kapaszkodókat kereső helyzete: „*és lassan / ott tartok, hogy számba veszem őket / az átvasalt drapérián kezdve, mint a régi szép időkben*”.

A már elmúlt és a még előtte álló felmérése az időt is összekuszálja Gál Ferenc kötetében („*a vándor / útja mind a két irányban / egyre kurtább*”), a percek, órák, évek sokszor elveszítik mérhető, számolható intervallumaikat, a sok, a kevés relativizálódik; a napi események, az óráról órára nyomon követhető dolgok a maguk konkrétságával mintha eltörölnék, felülírnák egy fél élet teljes idejét, élettelen maszkká merítve az elmúlt időt: „*Fél órája negyvenéves lettem. / Ha minden igaz, délig házhoz / szállítják a modellgipszből / öntött maszkot.*” Az idő inkább feltördelve, pillanataiban, konkrét helyzetekhez köve felfogható, elviselhető, ahogy ez a képalakítás poétikájában is tükröződik, a kontinuumok, összefüggések nélküli versvilág, az idő reális folyamából kiragadott versek időtlen pillanatnyisága az időtapasztalat szubjektívítésának egyetlen lehetőségéről tanúskodik. Az ELŐHANG „*huszonötödik órára*” mondása az idő elrugaszkodásának első jelzése, az idősíkok elmocantására a különböző szerepek és a szerepekből elhangzó beszédtrédékek is alkalmat adnak, különösen a cikluszáró monológok összegzéseiben; az idő megállításának kívánsága (TÖRZSANYAG), az ideális óra megtalálása (NINCS ALKU), az óra állítása vagy a következő évezredbe

előresietés (SZÜZBESZÉD) az idő egyéni birtoklásának vágyát sugallja.

Az elégységesebb hangvétel, a lét- és önösszegző attitűd együtt jár az énről vonatkozó reflexiók számának megnövekedésével, bár ez az én továbbra sem azonosítható valamiféle költői alanyisággal, hanem inkább olyan *köztes énről* beszélhetünk, amelyik az én fogalmát, pozícióját (már ahol van egyáltalán én) minden egyes versben újraszervezi, újraszituálja, más-más szerepekbe helyezi, ezen a szinten sem engedve bármiféle egységesítésnek. Az én „kimondásai” mégis fontos állomása Gál rejtőzködő lírájának, az eddig főleg helyzetekben, cselekvéssorokban, kívülről láttatott alakok helyenként feltáruznak, s lényeges(nek tűnő), de mégis megfoghatatlan kijelentéseket tesznek: „*csaknem hivatalos vagyok én is*”, „*Magamról egy szót se*”, „*túl vagyok a homlok / szertartásos hűsítésén, / s nem érdekel, hogy létezem / bizonyíthatatlan*”, „*én itt maradok a gondolatokkal, / hisz kitarító vagyok, mint a cápa*” – és még sorolhatnánk. Az önmegállapítások artikulálásával párhuzamosan a költészetre vonatkozó metapoétikai megjegyzések is alkalmakat találnak maguknak, az akár *ars poetica*ként is olvasható ÜZENŐFAL nyíltan „szegezi ki” tagadó formában a látványos eszközökkel élő „fecsegő” költészettel szembeni visszafogott líra paramétereit, amely egyben a vallomásos romantikus költőideál tagadása is: „*Ezek nem börtönversek*”, „*nem akarok elkalandozni / vagy elveszni a részletekben, / mindig is visszafogott voltam. Nálam nem olvasott kettős napról, / melynek fényénél szolgálati lakásban / a költő alkalmakkal cseveghet. / Szálerdőn csilingelő szárnőről / és megfagyott fátyolról sem regéltem / amit a csók előtt ököllet szokás letörni*”, „*Ahogy megszokhatta már, / nem terhelem nagybetűs / szavakkal*”. Hasonlóképpen a mindennapos újrakezdés, újraköltés lehetőségét is tematizáló kötetzáró SZÜZBESZÉD-ben is költészetének milyenségéről vall a beszélő: „*Én meg legszárazabb hangomon / beszélni kezdek*”, „*Hiába, nem vagyok prózáról / Ne várja hát, hogy légvárak / toronyablakából kidobott galambbal / üzenjek magányomról*”, „*És nem azért beszélek halkabban, / hogy bárki közelebb jöjjön*”.

Gál Ferenc lírája megalkuvások nélküli, felszínnek, népszerűségnek, divathullámoknak, költői trendeknek masszívan ellenálló költészet. De ennek valamiféle kimondása, artikulálása immár (1998–2003-ban, amikor a kötet anyagán dolgozott) szükségszerűvé vált, a mondás,

a kimondás alkalmi, beszédaktusai bizonyára ezért kerülnek előtérbe, ahogy már a cím „tagadásai” is egyfajta beszédhelyzetre irányítják a figyelmet. A beszéddel, mondással való cselekvés, külvilág felé irányulás performatív készletekre utal, a szavak, a vers, a költészet világot befolyásoló, formáló titkos erejére, a világhoz és a másikhoz való viszonyulás egyre fontosabbá váló – verbális – módjára. Már a kötetbe való belépés – cím, mottó – a mondás, a szó és a jelentés viszonyait tematizálja, az ELŐHANG pedig kötetbeli funkcióját tökéletesen betöltve a „*valamire mondom*” változatait sorolja teljes hosszában; a beszéddel való cselekvés, a kötetbeli beszédaktusok szépszámu variációja – intés, ráolvasás, cáfolás, bizonygatás, alku, ígéret, RÉSZLETES AJÁNLAT, MÉLTATÁS, TIZENEGY ÓHAJ, SZÁMADÁS, SZÜZBESZÉD – a költészet és a szó (órák és tagadások) erejét, jelentőségét, fontosságát emelik ki, a logosz világteremtő és világgal kapcsolatot teremtő lehetőségét. A kötet lehetetnyi pátosza, „*közbenjáró úr szerepe*”, angvyszárny-emelgetése ennek a korántsem divatos attitűdnek halk szavú „*dackorszaka*”, „*világos, hogy néhány szó [...] még megteszi hatását, / még nem lehet csak úgy leírni minket*”.

Leírni semmiképpen, egyik jelentésben sem. Gál Ferenc hangja különös, ritka, némiképp visszafogott hang kortárs líráinkban, de olyan hang, amelyre érdemes odafigyelni, olyan költészet, amelynek sorai behatolnak bőrünk alá, lapockánk közé, és kiírhatatlanul ott ragadnak lenyесett angvyszárnyaink helyén. Ugyanakkor ezek a versek ellenállnak a helyes leírásnak, végső megközelítésnek, diszkurzív tudományoskodásnak; amennyire lehetett, körbebegettük, megsuhintottuk őket, talán eleget téve a költő ama kérésének, hogy „*ha ideje engedi, / ossza meg velem, / hogy a városmagban töredék / háznépével élő nőnek mikor / mit jelent ez*”. És Gál Ferenc verseinek erejével szembeni kritikusai „lepkeszárny-tehetetlenségünket” demonstrálandó vissza is adjuk a költőnek a mondás és az időtlenség örök jogát: „*Mostantól találgassa más, / hogy a konyha ajtajában milyen / szavakat hallottam szerelemiszapnak*”, „*Ha pedig úgy érzik, hogy túl sok itt / a kétes összefüggés, / túlságosan gyorsan terjednek / a hírek és az illatok, / az elvarratlan szálak szaporulata meg / a legcsábítóbb kelengyét is szétzilálná, / kívánom, hogy erejük teljében / egyszer megállíthassák az órát*”.